

7-4-96 ਕਲਾ ਦੇ ਝਰੋਖੇ ਤੋਂ

ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ

ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜ : ਪੰਜਾਬੀ ਥੀਏਟਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਮਾਹਿਰਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਅਕਸਰ ਚਰਚਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਕਰ ਵੀ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਹੁਣ ਸਾਡੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਚਰਚਾ ਅਤੇ ਫਿਕਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਕਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕਲਾ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੂਪ ਹਨ। ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਨਾਟਕਕਾਰ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਉਹ ਨਾਟਕ ਕਿਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ? ਕਿਸ ਦੇ ਲਈ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਕਿੱਥੇ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਥੀਏਟਰ ਬਾਰੇ ਇਕ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈਣ ਲਈ ਮੈਂ ਇਕ ਦਿਨ ਦੀ ਡਾਇਰੀ ਦਾ ਇਥੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਪਹਿਲੀ ਅਪਰੈਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਡੇਹਲੋਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡ ਗੁਰਮ ਵਿਚ ਇਕ ਨਾਟਕ ਮੇਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਨਾਟਕ ਟੀਮਾਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਟੇਜ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਲੋਕ 11 ਵਜੇ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਉਥੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਵੱਡਾ ਪੰਡਾਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਟੇਜ 25x20 ਫੁੱਟ ਦਾ ਪੱਕਾ ਥੜਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਉਦਮੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਥੜੇ 'ਤੇ ਤੰਬੂ, ਕਨਾਤਾਂ ਅਤੇ ਪਰਦੇ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਟੈਂਟ ਹਾਊਸ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਪੰਡਾਲ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਮੁੱਲਾਂਪੁਰ ਦੀ ਟੀਮ ਵਲੋਂ ਦਰਸ਼ਨ ਮਿਤਵਾ ਦਾ ਨਾਟਕ 'ਪਰੇਤ' ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ, ਸਮਰਾਲਾ ਦੀ ਟੀਮ ਵਲੋਂ ਕੋਰੀਓਗਰਾਫੀ ਅਤੇ ਨਾਟਕ 'ਸਾੜ੍ਹਸਤੀ' ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਟੀਮ ਵਲੋਂ ਨਾਟਕ 'ਸਮਾਜ' ਅਤੇ 'ਤੰਦੂਰ' ਖੇਡੇ ਗਏ। ਇਹ ਚਾਰੇ ਨਾਟਕ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਨਾਲ, ਸਾਦਗੀ ਨਾਲ ਖੇਡੇ ਗਏ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਗਾਰਾ ਮਿਲਿਆ। ਇਹ ਸਮਾਗਮ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਨਾਟਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਸੀ।

ਇਸੇ ਸ਼ਾਮ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਜੀੰਡਾਲਾ ਕਸਬੇ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਧਾਲੀਵਾਲ ਨੇ ਗ਼ਦਰੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਟਕ 'ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਫੇ 'ਤੇ' ਖੇਡਿਆ। ਕੇਵਲ ਧਾਲੀਵਾਲ ਆਪਣੀ ਟੀਮ ਨਾਲ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁੱਜਿਆ। ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਸਟੇਜ ਡੀਜ਼ਾਇਨ ਕੀਤਾ। ਨਾਟਕ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਹ 40 ਦੇ ਕਰੀਬ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਵਾਲੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਸੀ। ਜੀੰਡਾਲਾ ਦੀ ਮਾਰਕਸੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਇਕਾਈ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਲੋਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਰ ਰਾਤ ਤਕ ਨਾਟਕ ਦਾ ਸੁਆਦ ਵੀ ਮਾਣਿਆ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਤਕਰੀਰਾਂ ਵੀ ਸੁਣੀਆਂ। ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ ਪਿੰਡ ਖੀਵਾ (ਤਲਵੰਡੀ ਸਲੇਮ) ਦੇ ਕੋਲ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਇਕ ਸਮਾਗਮ

ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਟੀਮ ਵਲੋਂ ਨਾਟਕ ਖੇਡੇ ਗਏ। ਇਹ ਚਾਰ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਟੀਮ ਵਲੋਂ ਇਕ 15x10 ਫੁੱਟ ਦੇ ਥੜੇ 'ਤੇ ਖੇਡੇ ਗਏ। ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਨਾਟਕਾਂ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਗਾਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਟਕ ਸਨ 'ਸਮਾਜ', 'ਤੰਦੂਰ' ਅਤੇ 'ਕੰਮੀਆਂ ਦੀ ਮੀਤੋ'।

ਇਹ ਡਾਇਰੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰੰਗ-ਮੰਚ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਲ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸੁਨੇਹਾ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਕ ਅਨੁਮਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰਫ ਮਾਰਚ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਟੀਮਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਇਕ ਲੱਖ ਚਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਾਟਕ ਵਿਖਾਏ। ਇਹ ਨਾਟਕ ਸਨ 'ਪਰੇਤ', 'ਇਨਕਲਾਬ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ', 'ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਬਾਵਾ', 'ਤੰਦੂਰ', 'ਸਮਾਜ', 'ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਫੇ 'ਤੇ', 'ਸਾੜ੍ਹਸਤੀ' ਤੇ 'ਚਾਨਣ ਦੇ ਵਣਜਾਰੇ'। ਨਾਟਕ ਲਹਿਰ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਪਿੱਛੇ ਕੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਕੀ ਰਾਜ ਹੈ, ਮਾਹਿਰਾਂ ਲਈ ਇਹ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਥੀਏਟਰ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਦਾ ਥੀਏਟਰ ਨਹੀਂ, ਬਰਾਡਵੇ ਥੀਏਟਰ ਨਹੀਂ, ਦਿੱਲੀ ਜਾਂ ਬੰਬਈ ਜਾਂ ਕਲਕੱਤਾ ਦਾ ਥੀਏਟਰ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਆਪਣਾ ਮੁਹਾਵਰਾ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਇਕ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਥੀਏਟਰ ਦੀ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਇਸ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਦਲਾਓ ਲਈ ਇਸ ਨੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਪੁੱਜਣਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਣਾ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਨੋਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਆਪਣੀ ਗੌਰਵਮਈ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਅ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਕੇ. ਡੀ. ਸਾਥੋਂ ਵਿਛੜ ਗਿਆ : ਇਕ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਕਲਾਕਾਰ, ਇਕ ਆਲ੍ਹਾ ਕਿਸਮ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਅਤੇ ਕਲਾ-ਪ੍ਰੇਮੀ ਡਾ. ਕੇ. ਡੀ. ਸੈਣੀ ਸਾਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੇ. ਡੀ. ਅੱਜ ਤੋਂ ਤੀਹ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਾਟਕ ਕਲਾ-ਕੇਂਦਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ। ਕੇਂਦਰ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਨੇਕਾਂ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। 'ਕੋਈ ਹਰਿਆ ਬੂਟ ਰਹੀਓ ਰੀ', 'ਕਲਾ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ' ਤੇ 'ਦੇ ਮਰਦ ਇਕ ਮਾਂ' ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਯਾਦਗਾਰੀ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਨਿਭਾਈਆਂ। ਵੱਡੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਆਫ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਲੱਗਿਆ। ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਮਾਡਲ ਸਕੂਲ ਦਾ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੜੀ ਇੱਜ਼ਤ ਲਈ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਾਟਕ ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਖਾਸ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਸ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਲਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਇਕ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਅ ਸਕੇ, ਅਚਾਨਕ ਦਿਲ ਦੇ ਦੌਰੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਖੋਹ ਲਿਆ। ਇਸ ਕਲਾਕਾਰ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਸਿਰ ਝੁਕਦਾ ਹੈ।